

Pled d'avertura da la sessiun d'avrigl 2024
President dal Cussegl grond Franz Sepp Caluori

(Valair vala il pled discurre)

Stimadas deputadas e stimads deputads

Stimà signur president da la Regenza Jon Domenic Parolini

Stimada dunna cussegliera guvernativa Carmelia Maissen

Stimads signurs cussegliers guvernativs Marcus Caduff, Martin Bühler e Peter Peyer

Stimadas dunnas e stimads signurs

Sehr geehrte Damen und Herren

Gentili signore, egregi signori

Il Grischun festivescha quest onn in giubileum istoric: 500 onns Stadi liber da las Trais Lias. Pervia da l'actualitad ma referesch jau en mes pled d'avertura a questa alianza che ha fin oz in effect sin la vita da tut las Grischunas e tut ils Grischuns e che illustrescha, che la «libertad» en il senn da l'autoadministraziun e da la cundecisiun politica ha ina tradiziun da plirs tschients onns en il Grischun.

Ma laschai raquintar in'episoda ord il passà dal Grischun. Il 18avel tschientaner èn las ideas da l'illuminessem sa derasadas en l'Europa ed en Svizra. Il filosof Immanuel Kant aveva marcà sco maxima illuministica: «Hajas il curaschi da far diever da tes intelletg». Hajas il curaschi da far diever da tes intelletg – empè, uschia dastg'ins cumpletar, da ta basar unicamain sin sabientschas tradidas en cudeschs u d'observar ordinaziuns d'autoritads senza pensar insatge dapli.

Spezialmain là, nua ch'ins ha registrà in schlantsch economic il 18avel tschientaner, ha il curaschi da far diever da ses intelletg procurà, che blers burgais han pretendì pli e pli la participaziun politica. Sch'els duevan gia cunfinanziar il stadi, alura vulevan els er cundecider. En furma concisa è quest patratg vegnì formulà en las colonias americanas envers la chasa roiala englaisa sco suonda: «No taxation without representation» – pia nagina imposiziun da taglia senza ina represchentanza en ils gremis parlamentars, nua ch'i vegniva decidì davart l'utilisaziun da quests daners da taglia.

Ma restain en Svizra e guardain vers Turitg. En la citad suverana regiva il regiment da las mastergnanzas (zunfts) – cun il Cussegl pitschen a la testa – sur il territori chantunal vischin ch'era ina regiun subdita. Sur la commembranza d'ina mastergnanza avevan mo ils burgais masculins da la citad influenza sin il regiment, dentant betg ils subdits da la champagna. Quai era uschia, sco sch'il Cussegl da la citad da Turitg fiss oz a medem temp la Regenza dal chantun Turitg ed il parlament da la citad er il parlament chantunal.

Particularmain en las regions per lung dal Lai da Turitg è lura sa sviluppada en il decurs dal 18avel tschientaner ina classa sociala conscienta da sasezza che sa cumponiva d'interpren- diders e commerziants per gronda part dal sector da textilas. Lur pretensiuns per l'egualitad politica ed economica da la populaziun da la champagna cun la populaziun da la citad èn re- sultadas en l'uschenumnà Memorial da Stäfa da 1794. Per ils auturs da Stäfa eri tranter auter impurtant, ch'i vegnia abolida l'obligaziun d'esser commember d'ina mastergnanza. Pervia da questa obligaziun eran numnadamain blers champs d'activitad reservads als burgais da la citad. Ulteriuras pretensiuns eran la pussaivladad da sa distatgar da las taxas feudalas per terren e fund e ch'i vegnia relaschada ina constituziun tenor l'exempel da la Frantscha.

Il Memorial da Stäfa aveva chattà grond interess en la populaziun ed era vegnì derasà en furma da duplicats. Anc avant che tal aveva pudì vegnir inoltrà a la Regenza sco petiziun, ha quella survegnì enconuschientscha dal Memorial ed ha reagì en moda rigurusa. Ella ha em- pruvà da retrair tut ils duplicats, ha laschà occupar Stäfa dal militar ed ha sentenzià ils re- sponsabels a chastis severs, ad arrest per vita duranta ubain a grondas multas. A dus parti- cipants dal project da Stäfa eri reussì da mitschar en il Grischun e da dumandar asil per «persunas perseguitadas politicamain»: Kaspar Billeter e Heinrich Wädenschweiler.

Il Grischun era in auter mund che Turitg. Qua na devi nagina chapitala che regiva sur sias regions da champagna vischinas. Las vischnancas giudizialas eran disadas dapi tschientaners da far lur fatschentas pli u main independentamain. Dapi la fusiun da las Trais Lias l'onn 1524 sa radunavan lur deputads però regularmain mintg'onn ad ina u duas Dietas da las Trais Lias per discutir temas communabels, particularmain l'administraziun da la region subdita da la Vuclina u l'affittaziun da las duanas. Qua accordavan els er lur politica exteriura. A chaschun da las Dietas da las Trais Lias na vegnivi dentant quasi mai decidì insatge. Tut ils conclus eran suttamess al referendum da las vischnancas giudizialas. Ina regenza sco tala per tut il Gri- schun n'existiva betg. Ils trais parsuras da la Lia Grischa, da la Lia da la Chadé e da la Lia da las Diesch Dretgiras liquidavan mo las fatschentas actualas, eran partenaris da contact per pussanzas estras e preparavan las Dietas da las Trais Lias. Cun il Stadi federativ svizzer era il Grischun collià avant l'onn 1799 mo sco «lieu allia» liber. Il Grischun era in stadi liber suve- ran, respectivamain ina republica – «republica» vul numnadamain dir nagut auter che stadi liber: in stadi senza in regent monarchic.

Ils dus fugitivs eran pia arrivads en il Grischun e praticamain a medem temp era arrivada er ina dumonda d'extradiziun da la Regenza turitgaia. Quai era ina chaussa diplomatica deli- cata. Co han ins reagì en il Grischun? Resumà curtamain è l'istorgia cuntinuada sco suonda: Ils dus fugitivs da Stäfa èn l'emprim vegnids retegnids a Tumein. A medem temp è la dumon- da d'extradiziun vegnida scritta ora en tut las 56 vischnancas. A questa publicaziun era vegnì agiuntà in «Pled als libers Grischuns» ch'ils dus fugitivs avevan scrit. En quest pled avevan els pudì preschentar lur posiziun e las ideas dal Memorial da Stäfa. Ideas, che las autoritads turi- tgaigas avevan vulì stenschentar cun tutta forza! L'intent era quel, che las vischnancas duajan far sezzas in maletg davart il delict ch'ils dus fugitivs avevan commess. Ed jau suppon, che questa brev als libers Grischuns era lura vegnida prelegida durant las radunanzas communa- las. Ins po esser segir, che la brev è fruntada en bleras vischnancas grischunas sin chapien- tscha e simpatia. Ed ins po s'imaginar bain l'indignaziun da la Regenza turitgaia, cura ch'ella è vegnida a savair, co ch'ils Grischuns avevan tractà questa fatschenta.

Sco quai ch'igl era usità en il stadi liber, n'avevan las vischnancas betg mo pudì dir gea u na a l'extradiziun da Billeter e Wädenschweiler, mabain er far ulteriuras propostas e remartgas. Il referendum dal vegl Grischun era atgnamain plitost ina consultaziun che ina votaziun. Enconuschentamain è la valitaziun da las consultaziuns ina fatschenta difficila ed uschia era l'extradiziun da Billeter e da Wädenschweiler sa tratga a la lunga. Tant pli che intginas vischnancas avevan proponì ina «intermediaziun federala», quai che aveva procurà per in'ulteriura publicaziun da la chaussa. Avant ch'ins aveva pudì concluder la fatschenta d'extradiziun, eri gartegià a Wädenschweiler e Billeter da sa deliberar ord lur local da praschun provisoric, uschia che la chaussa era vegnida terminada senza gronda canera e considerata sco liquidada. Las relaziuns diplomaticas tranter il Grischun e Turitg avevan però cuntanschì il punct il pli bass ed èn vegnidas suspendidas per intgins onns.

Pertge As raquint jau questa istorgia? Sco che Vus savais probablamain, festivain nus quest onn il giubileum da 500 onns Stadi liber dal Grischun, perquai che las vischnancas giudizialas ch'eran organisadas en las Trais Lias, eran s'unidas l'onn 1524 per l'emprima giada communalmain ed avevan uschia mess il fundament per in stadi republican independent. L'istorgia mussa en moda concreta, che la «libertad» en il senn da l'autoadministraziun e da la cundecisiun politica ha ina tradiziun da plirs tschients onns en il Grischun. Senza dubi era quai ina «libertad collectiva». Il meglier s'imagineschan ins las vischnancas sco cooperaziuns. En quellas decideva la maiortad che pudeva per gronda part er prender decisiuns senza disturbis da plauns statals superiurs. Quai è la basa tradiziunala da la gronda chapientscha grischuna per il princip da subsidiarità e da la gronda stima envers l'autonomia communal. La cultura politica ch'è influenzada da quest fatg correspunda en moda ideala a la divisiun ferma-main locala ed a la diversità culturala da noss chantun.

En il stadi liber n'eran percenter ils dretgs individuals betg fitg expressivs, pia quels dretgs ch'èn en la chapientscha statala d'ozendi il correctiv necessari d'ina «dictatura da la maiortad» che pudess eventualmain smanatschar. Ord vista actuala vegnivan las personas betg burgaisas tractadas magari maltschec en las vischnancas. E ch'ina communitad – guardond enavos – enormamain pitschna d'ina vischnanca giudiziala cun forsa main che 100 umens pudeva disponer da l'instrument da la dretgira criminala e pudeva pia pronunziar sentenzias da mort, ha contribuì al fatg, che spezialmain bleras personas èn vegnidas sentenziadas sco strias u striuns en il Grischun. Ils dretgs individuals en il Grischun èn pia plitost in bain prezios importà da l'exteriur ch'ina atgna invenziun.

L'istorgia dals dus fugitivs da Stäfa illustrescha anc insatge auter: numnadamain quant stentus ch'igl era da prender ina decisiun en il stadi liber, quai che procurava savens per betg-decisiuns. Mintgatant, sco en il cas d'extradiziun qua avant maun, vegnan las fatschentas liquidadas tut «automaticamain», sch'ins las lascha pussar ditg avunda. En il decurs da l'istorgia dal stadi liber era però la difficultad notorica da chattar ina clera posiziun sa musada gia en auters cas sco gravanta. In dals exempels prominents è la perdita da la Vuclina l'onn 1797, cura ch'il sistem grischun n'era betg stà abel da reagir a temp ed adequatamain sin la protesta da la Vuclina e sin las propostas da Napoleon.

Cun la Constituziun da mediaziun da 1803 è il Grischun enconuscentamain daventà ina part dal Stadi federativ federal. Pir cun questa constituziun han ins cumenzà pass per pass a concepir in stadi modern, sco che nus al enconuschain oz. Prudentamain sumegliavan las novas instituziuns anc fitg a las instituziuns dal stadi liber: Il parlament installà da nov e numnà Cussegl grond sa cumponiva al cumenzament da 65 deputads da las vischnancas, exact tuttina sco fin lura la Dieta da las Trais Lias. Il referendum existiva vinavant, dentant mo pli per varas leschas. Ed i deva da nov votaziuns e betg pli consultaziuns, q.v.d. che las vischnancas stuevan responder cun gea u na. Uschia è sa sviluppà in parlament ch'era blerun pli abel d'agir e da decider che la Dieta da las Trais Lias dal stadi liber. Correspudentamain è la responsabladad che nus parlamentararis avain ozendi bler pli gronda che tala dals «ambassadurs dal cussegl» da quella giada. Anc ina giada è la pussanza da las vischnancas giudizialas vegnida restrenschiada decisivamain cun la Constituziun da 1854. Tenor quella decideva betg pli la maioritad da las vischnancas, mabain la maioritad dal pievel. Da nov eri pussaivel d'introdur midadas da leschas sin plaun chantunal, e quai er cunter la voluntad d'ina maioritad da las vischnancas. Jau part dal fatg, che las bleras ed ils blers da Vus chattan quai er oz anc gist e che Vus na pudessas betg s'imaginar da returnar a las cundiziuns veglias.

Da princip suttascrivan probablamain tut las personas preschentass qua en la sala la maxima «uschè subsidiar e federal sco pussaivel, uschè central sco necessari». Tge che questa maxima signifitga dentant en l'applicaziun e tge che sto vegnir reglà sin tge plaun statal, da quai vegnin nus er vinavant a discutir e disputar en in senn productiv. Durant il temp da la Brev da federaziun da 1524 han las vischnancas giudizialas ed ils umens participads a la Lia decidì da surlaschar ina part da lur suveranità – il pli impurtant: il dretg da proclamar ina guerra – a las instituziuns dal stadi liber per pudair garantir l'atgna existenza a pli lunga vista. L'onn 1848 è il Cussegl grond dal Grischun sa decidì unanimamain d'approvar la transfurmaziun dal Stadi federativ svizzer liber en in Stadi federal svizzer, e quai cun stgaffir in martgà cuminaivel. Er sch'igl ha dà dischillusiuns durant il temp ch'è suandà, è la decisiun bain stada correcta. Oz stain nus davant problems e sfidas sco la midada dal clima u la transfurmaziun digitala ch'ins na po cun segirezza betg schiar mo sin plaun naziunal: Nus stain puspè davant la sfida, per quant che nus ans lain laschar entretschar en instituziuns supranaziunalas. La dumonda fundamentala dal giubileum da 500 onns sa tschenta adina puspè da nov: Quant da sia suveranità sto ina unitad statala dar giu per pudair restar suverana?

Occasiuns per discussiunar las dumondas che l'istorgia da 500 onns provochescha, vegni segiramain a dar adina puspè a chaschun da las numerusas occurrenzass e dals blers events ch'èn planisads en connex cun il giubileum. Jau As dastg far attent al fegl d'infurmaziun, a la pagina d'internet 500.gr.ch ed a l'ediziun da giubileum da la Terra Grischuna ch'è cumparida dacurt cun il titel «500 Jahre Freistaat der Drei Bünde». Confurm a la tradiziun grischuna na vegnan las festivitäts betg ordinadas ed organisadas en moda top-down, mabain realisadas en moda bottom-up. Las activitads da giubileum vegnan bain coordinadas chantunalmain, las bleras – en spezial las «Diets da las Trais Lias» cun lur festas popularas – resultan dentant d'iniziativas localas, regionalas u da pitschnas regions.

Jau decler la sessiun d'avrigl 2024 per averta.